

dan het bieden van een kans op leven in onze samenleving voor zij die 'anders' zijn.

Met de uitbouw van ons ontmoetingscentrum Villa Voortman trachten wij het lot van deze mensen te veranderen, de nood te lenigen en te streven naar een goede, veilige samenleving voor iedereen; een samenleving die niet gebaseerd is op macht, onderdrukking en uitsluiting maar op inclusie, samenwerking en verantwoordelijkheid.

Zorg op maat impliceert dat de geboden zorg zo veel mogelijk aansluit bij de particuliere behoeften en noden. Dit betekent dat zorg niet aanbodgericht en instellingsafhankelijk is, maar vraaggericht. De zorg dient de mens te volgen, en niet andersom. Vraaggerichte zorg impliceert een gezamenlijke inspanning van beide kanten waardoor we kunnen stellen dat het finaal niet de vraag maar de dialoog is die de zorg moet sturen. Dialoog die uiteindelijk leidt tot de terugkeer van de eigen stem, het terugwinnen van de eigen geschiedenis en het herstel van de eigen, unieke identiteit ...

Referenties

ACHTERHUIS, H. (2010). *De utopie van de vrije markt*. Rotterdam: Lemniscaat.

BECKETT, S. (1983). *Worstward Ho*.

C. JANZING (ed.), *Handboek voor Milieutherapie*. Assen: Koninklijke Van Gorcum, 156-179.

BRYSSINCK, D., BROEKAERT, E. & VANDELVEDE, S. (2005). Psychosis and newly emerging dependency groups. The search for an adapted model of care at the Psychiatric Centres Sleidinge in Belgium. *Therapeutic Communities. The International Journal for Therapeutic and Supportive Organizations*, 26(2), 150-162.

BRYSSINCK, D. (2013). Beroeizorg tussen ethiek en pragmatiek. In C. VAN KERCKHOVE, C. DE KOCK & E. VENS (eds.), *Ethiek en zorg in de hulpverlening*. Gent: Academia Press, 71-89.

HENNAUX, P. (2002). Loi, règles et normes, Le cadre et ses aménagements. *Revue de l'Ecole belge de Psychothérapie analytique*, 7(2).

KAL, D. (2001). *Kwartiermaken*. Amsterdam: Boom.

SAMHSA (2002). *Report to congress on the prevention and treatment of co-occurring substance abuse disorders and mental disorders*. Rockville: U.S. Department of Health and Human Services.

VANDERPLASSCHEN W., MOSTIEN B., CLAEYS P., RAES V. & VAN BOUCHAUTE J. (2001). *Conceptnota Organisatiemodel Zorgcircuit Middelenmisbruik*. (Orthopedagogische Reeks Gent Nummer 12). Gent: Universiteit Gent.

VAN REGENMORTEL, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention*, 18(4), 22-42.

INTERNATIONAAL EN EUROPEES STRAFRECHT EN MENSENRECHTEN / INTERNATIONAL AND EUROPEAN CRIMINAL LAW, AND HUMAN RIGHTS LAW (1)

CIA-detentie van terroristen op Europese Black Sites

LIGEIA QUACKELBEEN^a

^a Assistent, Institute for International Research on Criminal Policy, Vakgroep Criminologie, Strafrecht & Sociaal Recht, Universiteit Gent (Corresp.: Ligeia.Quackelbeen@UGent.be).

Op 24 juli 2014 werd Polen tot twee maal toe veroordeeld door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) wegens zijn betrokkenheid in de CIA-detentie van twee terroristische verdachten op Pools grondgebied. In de arresten

Al Nashiri v. Polen en *Husayn (Abu Zubaydah) v. Polen* oordeelde het Hof dat Poolse autoriteiten medeplichtig waren aan de door de VS georganiseerde detentie van de verdachten, in de mate dat ze kennis hadden van de CIA-operaties. Bovendien faciliteerde Polen de CIA door ze een Poolse luchthaven en militaire basis te laten gebruiken met het oog op de geheime detentie en overbrenging van terroristische verdachten. Alhoewel het Hof reeds voordien in de *El Masri v. Macedonië* een lidstaat verantwoordelijk stelde wegens betrokkenheid in deze CIA praktijken, zijn de arresten geveld tegen Polen baanbrekend in die zin dat het Hof ditmaal te kampen

kreeg met zeer ongedocumenteerde gevallen van extralegale overbrenging en detentie. Niet-tegenstaande het Hof, in tegenstelling tot in de *El Masri* zaak, niet beschikte over direct bewijs, diende Polen de slachtoffers een aanzienlijk bedrag aan schadevergoeding te betalen omwille van de betrokkenheid in hun arbitraire detentie en foltering. Alhoewel de geruchten over het bestaan van deze praktijken al enige tijd over het Europese continent gonsden, is het nog maar recent dat het juridische vraagstuk over de medeplichtigheid van Europese lidstaten wordt geadresseerd.

Detentie van terreurverdachten in Europese Black Sites

Vanwege de aanslagen op 11 september vaardigde Bush in november 2001 een militair bevel uit dat het mogelijk maakte om vermeende leden van de terroristische groepering Al-Qaeda voor onbepaalde tijd op te sluiten en dat zonder enige vorm van voorafgaand proces. Het Bush beleid had rechtstreeks tot gevolg dat de mensenrechtenbescherming van terreurverdachten extreem onder spanning kwam te staan. In de jaren die volgden op dat militair bevel, ontwierp – zoals uit verschillende internationale rapporten blijkt – de CIA een praktijk waarbij vermeende terroristen, eens gevat, werden overgebracht naar locaties buiten de VS waar de gevangenen voor onbepaalde tijd werden gedetineerd zonder enig contact met de buitenwereld. Die *incommunicado* detenties in geheime, door de CIA gerunde faciliteiten – ook wel ‘*Black Sites*’ genaamd – waren erop gericht terroristen ver weg van enig juridisch toezicht te kunnen onderwerpen aan langdurige en hardhandige ondervragingen.

Uit een in 2009 deels vrijgegeven CIA-rapport is gebleken dat de ondervraagmethodes die door de CIA gebruikt werden, zacht uitgedrukt, controversieel zijn. Vooreerst werden gedetineerden onderworpen aan extreme ‘detentieomstandigheden’ zoals het constant belichten of verdonkeren van de celruimte, het onderwerpen aan periodes van aanhoudend geruis en het langdurig opsluiten in kleine ruimtes (*cramped confinement*). Verder werden gedetineerden door middel van ‘conditionerende technieken’

in een staat van afhankelijkheid gebracht door hen naakt en eventueel geluierd te ondervragen, in posities te laten staan waardoor er slaaptkort optreedt en te onderwerpen aan ‘dieetmanipulatie’ waarbij de voedselinname tot het absolute minimum werd beperkt. Daarenboven bevat het CIA-rapport van 2004 een waslijst aan extreme ondervraagmethodes zoals onder meer ‘walling’, ‘waterboarding’ en het langdurig aannemen van onmogelijke posities om zo spiervermoeidheid te induceren (‘wall standing’). In het kader van de ‘War on Terror’ werden terroristische verdachten die niet de Amerikaanse nationaliteit hebben, volkomen uit het Amerikaanse strafrechtelijk stelsel gehouden door ze exclusief te onderwerpen aan het oordeel van militaire commissies. Op die manier slaagden de VS erin om doelbewust het juridisch systeem en de daarin geldende mensenrechten te omzeilen door een juridisch zwart gat te creëren waarin terroristische verdachten, zonder enige vorm van juridische bijstand, onbegrensd konden gefolterd worden.

Medeplichtigheid aan CIA praktijken op je territorium?

Het is inmiddels gevestigde rechtspraak dat daden gesteld door buitenlandse staatsagenten op het grondgebied van een lidstaat, toerekenbaar zijn aan die lidstaat indien de daden gesteld werden met zijn medeweten of medeplichtigheid. Het bestaan van deze Black Sites en de aldaar gebruikte ondervragingstechnieken worden, gezien de verschillende internationale onderzoeken die ze uitvoerig bespreken en vastleggen, inmiddels niet meer betwist. Desondanks bleek het in de Poolse dossiers onmogelijk om op basis van direct bewijs aan te tonen dat enerzijds specifiek deze verdachten het slachtoffer waren geweest van foltering op Pools grondgebied en anderzijds dat Polen wist dat de verdachten werden onderworpen aan deze praktijken op hun grondgebied. *In casu* was er immers geen direct bewijs van de fysieke aanwezigheid van de verzoekers in Polen, noch was er sprake van betrokkenheid van Poolse staatsagenten op basis waarvan kon worden aangetoond dat Polen wist wat er stond te gebeuren.

In tegenstelling tot de zaak-*El Masri* die wordt beschouwd als een *documented case of extraor-*

dinary rendition, zag het Hof zich in de Poolse zaken genoodzaakt om op basis van een diepgaande analyse van vluchtgegevens – geleverd door Eurocontrol en verklaringen van experts – te stellen dat er geen alternatieve verklaring was voor het landen van toestel N63MU op de luchthaven van Szymany op Pools grondgebied, dan de overbrenging van de verdachten naar het Poolse veiligheidscentrum in Stare Kiejkuty. Dat vliegtuig was immers een CIA-toestel waarvan geweten was dat het specifiek gebruikt werd met het oog op de overbrenging van terreurverdachten. Alhoewel Polen niet op de hoogte was van de specifieke omstandigheden waarin de verzoekers werden gedetineerd en er geen Poolse autoriteiten rechtstreeks betrokken waren bij de detentie, vond het Hof dat Polen, in het licht van publieke informatiebronnen over de foltering van terroristen door de CIA die onder meer in de Poolse media circuleerden, had moeten weten dat het faciliteren van de CIA tot gevolg kon hebben dat de verzoekers onderworpen werden aan onmenselijke behandeling.

Bovendien kon Polen een alternatieve verklaring bieden voor bijvoorbeeld het landen van dit vliegtuig op Pools grondgebied maar bleef het zich beroepen op de geheime aard van het interne onderzoek, om zo te weigeren bepaalde documenten vrij te geven. Het Hof benadrukte meermaals dat Polen op basis van art 38 EVRM verplicht was met het Hof samen te werken en zag zich uiteindelijk genoodzaakt negatieve gevolgen te verbinden aan de weigering tot samenwerking. De houding van Polen was een bepalende factor in de beslissing om de verklaring van de feiten door de verzoekers, die bovendien niet specifiek door Polen werd ontkend, als waar te beschouwen. Polen trachtte zich te beroepen op het feit dat een intern onderzoek uitsluitend moest brengen over de feiten en bijgevolg moest worden afgewacht. Aangezien het onderzoek al meer dan zes jaar aansleepte en geteisterd werd door onverklaarbare postwissels, besloot het Hof echter in Polens nadeel en stelde die verantwoordelijk voor de arbitraire detentie en foltering van de verzoekers. Die arresten zijn juist baanbrekend door de wijze waarop het Hof, ondanks het ontbreken van direct bewijs over de detentie van de verzoekers op Pools

grondgebied en ondanks het feit dat geen Poolse staatsagenten rechtstreeks betrokken waren, Polen aansprakelijk acht voor de daden gesteld door CIA agenten.

De overbrenging van de gedetineerde en de non-refoulement verplichting

In zowel de Poolse dossiers als in het Macedonische dossier werd het door het Hof bewezen geacht dat de verdachten, na hun detentie op Europees grondgebied, overgebracht werden naar Guantanamo Bay, een plek waarvan het niet betwist werd daar ook daar vermeende terroristen werden onderworpen aan extreme ondervragingstechnieken. Het Hof besloot bijgevolg dat de lidstaten verantwoordelijk dienden te worden gesteld voor de overbrenging van deze gedetineerden. Tot dit punt, is er geen opmerkelijk verschil tussen de Macedonische en Poolse zaken. Waarin de Poolse zaken wel afwijken van de *El Masri* zaak is dat het Hof veel minder focuste op de mate waarin een Staat verantwoordelijk dient gesteld te worden voor de *verdere* onmenselijke behandeling van de verdachten na overbrenging uit het land. In de *El Masri* zaak besloot het Hof een aanzienlijk deel van haar analyse te wijten aan het feit dat een lidstaat verantwoordelijk zal worden gesteld voor de onmenselijke behandeling die gebeurt na de overbrenging of uitwijzing van een persoon als ze redelijkerwijs kon voorzien dat er een ernstig en reëel risico op onmenselijke behandeling is. Waar deze klassieke non-refoulement test hier een prominente plaats inneemt, lijkt ze in de Poolse zaken van het toneel verdwenen.

Het moet wel worden opgemerkt dat, in de *El Masri* zaak, Macedonische agenten rechtstreeks betrokken waren bij de overbrenging en het slachtoffer, weliswaar extralegaal, overleverden aan de Amerikaanse autoriteiten. Het ontbreken van dergelijk bewijs van een fysieke *handover* in de Poolse zaken, kan een verklaring zijn voor de veranderde houding van het Hof. Ondanks het feit dat het Hof zijdelings stelt dat Polen verantwoordelijk is voor de onmenselijke behandeling na overbrenging, wordt de klassieke risicobeoordeling in de concluderende delen van de Poolse arrest buiten beschouwing gelaten. Desondanks was ook hier voldoende publieke

informatie voorhanden om te concluderen dat er wel degelijk een reëel en ernstig risico op foltering was. Waarom wordt dat dan niet nader bekeken?

Waarom het Hof hier enigszins terughoudend is en Polen niet rechtstreeks verantwoordelijk stelt voor de foltering zelfs deze buiten het territorium, blijft alsnog onduidelijk. Het was

misschien net een brug te ver om de Poolse autoriteiten op basis van voornamelijk *indirect bewijs* verantwoordelijk te stellen voor daden gesteld door *buitenlandse* staatsagenten *buiten het territorium*. In elk geval zal het Hof de kans krijgen meer duidelijkheid te scheppen in vergelijkbare zaken hangende tegen Italië en Litouwen.

INTERNATIONAAL EN EUROPEES STRAFRECHT EN MENSENRECHTEN / INTERNATIONAL AND EUROPEAN CRIMINAL LAW, AND HUMAN RIGHTS LAW (2)

AIDP 19de Internationaal Congres van Strafrecht

Els DE BUSSE^a

^a Doctor, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law in Freiburg i. Br. (Duitsland); Secretaris, Wetenschappelijk Committee AIDP (Corresp.: e.busser@mpicc.de).

De Association Internationale de Droit Pénal (AIDP), hield van 31 augustus tot 6 september 2014 haar 19de congres in Rio de Janeiro, Brazilië. Sinds 1924 organiseert 's werelds oudste vereniging voor strafrecht experten met regelmaat congressen van dit formaat en dit telkens in het kader van de volgende doelstellingen: strafrechtelijk beleid en de codificatie van strafrecht; vergelijkend strafrecht; mensenrechten in strafrechtsbedeling en internationaal strafrecht (in het bijzonder internationale strafjustitie).

De werkzaamheden van AIDP verlopen in cycli van vijf jaren. Bij aanvang van elke cyclus worden voor het strafrecht globaal relevante thema's gekozen die met de wereldwijd verspreide leden worden besproken en in resoluties worden gegoten met als eindbestemming de VN waar AIDP een adviserende positie vervult. In het verleden werden vaak vier verscheidene thema's gekozen met als eerste een onderwerp van algemeen strafrecht, als tweede een onderwerp van bijzonder strafrecht. Derde en vierde thema zijn respectievelijk strafprocesrecht en internationaal strafrecht. Gezien de substantiële toename van informatie en communicatie technologieën als bron en als instrument in al dan niet grensoverschrijdende strafrechtelijke onderzoeken en procedures, werd voor het 19de congres als cen-

traal thema 'information society and criminal justice' gekozen. Dit thema werd breed genoeg bevonden om tot pertinente vraagstukken te leiden in elk van de vier vermelde secties. Bovendien toonden recente ontwikkelingen omtrent de grensoverschrijdende proactieve verzameling van private communicatie of bankgegevens voor strafrechtelijke doeleinden voldoende aan dat dit thema een globaal debat verdient dat verder gaat dan enkel privacy en gegevensbescherming. Vragen naar een mogelijke digitalisering van strafdossiers, soevereiniteit en territorialiteit in de virtuele wereld en nieuwe fenomenen zoals grooming en pesten met behulp van informatie-technologie (*cyber grooming* en *cyber bullying*), werden zo ook meegenomen.

Voor de vier secties werden gerenommeerde academici verzocht om als algemene rapporteur een vragenlijst op te stellen die aan zoveel mogelijk nationale vertegenwoordigers werd verstuurd. Om overlap te vermijden, werden met behulp van het wetenschappelijk committee van AIDP de vragenlijsten op elkaar afgestemd en werd een extra bijeenkomst georganiseerd in het Max Planck Instituut voor buitenlands en internationaal strafrecht in Freiburg. Prof. Dr. JOHN VERVAELE, voorzitter van het wetenschappelijk committee voegde een nota toe die als inleiding maar ook als overkoepelend concept diende voor de vier secties.

De algemene rapporteurs schreven per sectie een uitgebreid rapport op basis van de nationale rapporten die ze ontvingen. Prof. Dr. THOMAS WEIGEND nam de taak als rapporteur van sectie 1 op zich, Prof. Dr. EMILIO VIANO deed dat voor sectie 2. Na het overlijden van Prof. Dr. HANS NIJBOER in het voorjaar van 2013 was Prof. Dr. LORENA BACHMAIER